

Пламен Павлов

Забравеното Средновековие

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© Пламен Павлов, *автор*

© Веселин Асенов, *редактор*

© Мария Венедикова, *коректор*

© Николета Карайончева, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2019 г.

ISBN: 978-619-7496-14-7

Пламен Павлов

*Забравеното
Средновековие*

София
2019

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧЕСТО ОЧЕВИДНОТО Е НЕЗАБЕЛЕЖИМО (ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ)	6
1. КУБЕР И „ДВОЙНОТО НАЧАЛО“ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ	11
2. КАН ТЕРВЕЛ И НЕГОВИТЕ СЪВРЕМЕННИЦИ	20
3. КЪРВАВОТО ЛЯТО НА 811 ГОДИНА	29
4. БЪЛГАРСКАТА ВЛАСТ ОТВЪД ТИМОК И МОРАВА (краят на VII – средата на IX в.)	38
5. „ОСМИЯТ“ ОТ СЕДМОЧИСЛЕНИЦИТЕ	49
6. ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ И „ИСТОРИЯТА НА ДРЕВНИТЕ“	59
7. ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ НА ЦАР САМУИЛ	70
8. ВЛАДИМИРОВИЯТ КРЪСТ – НЕИЗВЕСТНА РЕЛИКВА ОТ ВРЕМЕТО НА ЦАР САМУИЛ И НЕГОВИТЕ НАСЛЕДНИЦИ	79
9. ПРЕСИАН II – ПОСЛЕДНИЯТ ВЛАДЕТЕЛ НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1018 г.)	85
10. ЗАГАДКАТА ПЕТЪР ДЕЛЯН	98
11. БУНТЪТ НА ГРАНИЧАРЯ НЕСТОР	106
12. ТРАВЪЛ И ВЪСТАНИЕТО НА ПАВЛИКЯНИТЕ (1084 – 1086)	114

13. МЕТОДИТЕ НА „ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ВОЙНА“ ВЪВ ВЪСТАНИЕТО НА ПЕТЪР И АСЕН	124
14. КЪМ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЯ ПОРТРЕТ НА ЦАР КАЛОЯН (1197 – 1207) И НЕГОВАТА ПОЛИТИКА	135
15. ВОЕННИТЕ СЪЮЗНИЦИ НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО	146
16. ИВАН АСЕН II „В СТРАНАТА НА РУСИТЕ...“	164
17. „ЛАТИНСКИТЕ“ ВЛИЯНИЯ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ	175
18. „СНОЩИ ТАТАРИ МИНАХА...“	186
19. „ЦАРЮ АЛЕКСАНДРЕ, ТВОЯТ МИТНИЧАР ДА ВЗЕМА СПОРЕД ЗАКОНА...“	198
20. МНОГОТО „БЪЛГАРИИ“ ПРЕЗ XIV ВЕК	206
21. БЪЛГАРИТЕ И ТУРСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В МАЛА АЗИЯ (краят на XIII – средата на XIV в.)	211
22. КОНСТАНТИН И ФРУЖИН: ЗАЛЕЗЪТ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВНОСТ	231
23. ПАТРИАРХ ЙОСИФ II И НЕГОВИТЕ УЧЕНИЦИ	239
24. БЪЛГАРИ, НАЧЕЛО НА ПЕЧКАТА ПАТРИАРШИЯ	249
25. „ПЪРВИТЕ ДАМИ“ НА БЪЛГАРСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ	265
ЛИТЕРАТУРА	284

ЧЕСТО ОЧЕВИДНОТО Е НЕЗАБЕЛЕЖИМО (ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ)

Идеята за тази книга се роди в резултат на сътрудничеството ми с моите млади приятели от сдружение „Българска история“. Автор на самата идея е Марио Мишев, с когото през лятото на отминалата 2018-а в напълно „неформален“ разговор обсъдихме евентуалното съдържание на книгата. След още две-три срещи, няколко телефонни разговора и обичайната кореспонденция с имейли бъдещото книжно тяло постепенно придоби своята физиономия. Казаното дотук има своята предистория, която е редно да бъде маркирана поне с няколко думи... В списание „Българска история“ и особено в едноименния сайт, създаден и развиван от същия кръг млади хора, през последните години бяха публикувани редица мои статии, посветени на различни проблеми на средновековната българска история. Оказа се, че тези статии, някои от които писани преди доста години, предизвикват силен интерес сред една „невидима“, но гостатъчно широка, интелигентна и любознателна публика. Именно този интерес е мотивирал редакцията на „Българска история“ да ми предложи да обединим определен брой текстове, по правило неголеми и разнообразни, в книгата, която вече е в ръцете на читателя. А защо „25 истории“? Защото 10, 15 или 20 са малко, а 30 и повече са много! Поне до такъв извод стигнахме в нашите разговори с Марио Мишев, който от самото начало вярно беше преценил обема на бъдещата книга.

Според Марио Мишев и неговите колеги тази непретенциозна книга покрива неписаните, но и толкова важни изисквания за достъпен език и увлекателност, без разбира се, да се стига до евтини „сензации“ и профаниране на историческите знания. Тази оценка безспорно ме радва, но и задължава... Така или иначе, целта ни е да бъде хвърлена нова светлина върху малко познати събития и личности, да станат по-ясни контактите и конфликтите, културните и духовните влияния между средновековна България и други страни и народи. Част от събраните в книгата текстове са познати от предишни мои публикации, включително и в интернет, като в случая са преработени и допълнени с нова информация. Други са писани през последните няколко години и именно в тази книга за първи път попадат в ползрението на читателите.

Независимо от (а може би и поради!) своята възраст, с присъщата им енергия и вътрешна мотивация, хората от сдружение „Българска история“ вече притежават солиден опит като автори, издатели и популяризатори на историята. При многобройните си срещи с ученици, студенти и хора от различни поколения из цяла България те вярно напипват пулса на публиката, провокират присъщото за всеки мислещ човек любопитство да надникне отвъд датите, имената и „сухата“ материя на историческата наука. Казвам го не от куртоазия, а защото съм пряк свидетел на такива срещи. Вродената човешка любознателност, възлението от досега с миналото и стремежът за неговото осмисляне намират особено благодатна почва, когато става дума за Средновековието. Колкото и да сме привързани към по-новата и модерната история, да са ни интересни Античността и хилядолетията на праисторията, именно Средновековието за нас, българите, притежа-

ва очарование, което не се вмества в думите... И за да
бъда напълно „себе си“, не мога да устоя на изкушението
да „ре-цитирам“ поне отчасти едно мое стихотворение
от далечната 2001 г. Тогава по инициатива на
нашите бесарабски сънародници няколкостотин бъл-
гари от много страни се събрахме пред могилата на
прародителя Кубрат при селцето Мала Перешчепина
в Полтавска област на днешна Украйна.

Защо ли
някой някъде
извън
и сред човешкия мравуняк
таеше гръх, не дишаше
неразпознат...

Шена пясък,
полъх в клоните
на онзи бор,
гледаше ме през окото на онази птица...

Никога не беше умираш,
беше там
огромен и невидим –

по принцип очевидното
е незабележимо.

През вековете на робството, в последвалите след
Освобождението години на подем, но и на трагични из-
питания, споменът за средновековна България е поро-
дил в нашата национална психика изключителен пие-
тет към нейните личности и събития. Изпълнените с
романтика, героизъм, изпитания и тайнственост вре-

мена на „великото царство България“ вълнуват Петър Богдан, Паусий Хилендарски, Георги Раковски, Добри Чинтулов, Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев...

Имената на изявените ни средновековни владетели са знаме за въстаналите срещу чуждата тирания българи през април 1876-а и Илинден – Преображение на 1903-та. Големите ни историци от XIX и XX в., чиито имена са цитирани неведнъж в тази книга, не могат да избягат напълно от емоционалното съпреживяване на миналото, на помислите и делата на нашите далечни предци. Колкото и да е странно за някои, нашето отношение към средновековна България не се е променило кой знае колко и във времената на „глобалното село“, високите технологии и изкуствения интелект. И не е необходимо, защото е част от нашата човешка и българска същност, без която не можем.

Велико Търново
21 януари 2019 г.

1. КУБЕР И „ДВОЙНОТО НАЧАЛО“ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Феноменът с двете „Българици“, родили се по нашите земи през втората половина на VII в. – гържавата на Аспарух на Дунав и онази на Кубер в Керамисийското поле (земите около Прилеп, Битоля и Лерин/Флорина), все още остава слабо познат на широката публика. Изследванията на съвременни македонски археолози като проф. Иван Мукулчич, проф. Блага Алексова и др. показват, че през VII – IX в. във Вардарска Македония етнодемографската картина е повече от показателна. Нека „дадем гумата“ на самия проф. Иван Мукулчич:

„Славянските набези към Южната част на Балканите за нас нямат голямо значение, бидейки градският живот в Македония, кажи-речи, е цялостно замял. Оцелялото ромейско население е избягало на юг или се е оттеглило в по-неприсъпнените планински твърдини. В двайсетина по-важни крепости са намерени доказателства за по-късен живот: монети от края на VI и ранния VII в., както и характерни византийски фибули (токи) от същото време. С тях ще изгасне и античната епоха при нас. Исидор от Севиля е отбелязал, че на петата година от царуването на Ираклий, през 614 – 615 г. славяните изцяло окупирали земите на Гърция. За да стигнат там, те са можали попътено да прегазят и Македония. За жалост, досега не успяваме да регистрираме археологически (материални) следи от присъствието на славяните в нашето пространство през VII, VIII и по-голямата част от IX век...

Славянската „следа“ се появява едва тогава, когато тези земи влизат в състава на българската гържава със столица Плиска! С други думи, т.нар. славянско, вече

българизирано, население, чиито потомци са днешните „македонци“, се заселва по онези места в резултат от политиката на самата България. Всъщност археологическите данни и онези от писмените паметници свидетелстват, че на територията на съвременната Република Македония през VII – IX в. доминират не въображаемите „антични македонци“ и дори не „македонските словени“, а... българите! Какво излиза тогава? Не са ли братята ни по Вардар в някакъв смисъл „повече българи“ дори и от нас, които живеем в скромните предели на Република България? Тези въпроси, така или иначе, чакат своя отговор от страна на археолозите и историците в съвременните държави Македония и България. И все пак и онова, което знаем от съществуващите исторически извори и археологически открития, решително оборва ненаучните тези на наукоподобната пропаганда, ширеща се от средата на XX в. насам в македонските псевдонаучни книги, школки учебници, открито манипулативни академични, литературни и т.н. творения...

Проблемът за Куберовите прабългари дълго време остава недооценен в историческата наука най-вече поради оскъдните сведения за тази общност. Малко се знае и за връзките между „двете Българи“, въпреки че един надпис на кан Тервел върху скалата на Магарския конник от 705 г. категорично свидетелства за тяхното съществуване. Когато разказват за хазарската агресия срещу Старата Велика България, византийските хронисти не споменават името на Кубер. И все пак данните им за „четвъртия“ и „петия син“ (Кубер и Алцек) са факт. Според Теофан: *А четвъртият и петият [от синовете на кан Кубрат] преминали реката Истър, наричана и Дунав, и единият, като се подчинил на кагана на аварите в аварска Панония, останал там с войската си, а другият*

достигнал Пентаполис [областта около Равена] до Равена и се подчинил на властта на християните [Византия]...

Кубер и Алцек са принудени да търсят убежище при аварите – традиционните противници на баща им Кубрат, а и на брат им Аспарух. Най-вероятно самите обстоятелства на мащабната хазаро-българска война ги заставят да търсят спасение в пределите на „степенната империя“ в Средна Европа. На територията на Аварския каганат те се появяват поотделно и в различно време, а и съдбата им е различна. Специално за Алцек знаем, че отива в Италия преди смъртта на лангобардския крал Гримоалд (671 г.). Появата на Кубер на аварска територия е поне с няколко години по-късно. Докато Аспарух воюва с аварите в земите на север от Дунавската делта и Влашката равнина, Кубер е приет от неизвестния по име аварски каган. В южната периферия на Панония братът на Аспарух ръководи не само своите българи, но и т.нар. „сермисиани“ – потомците на отвлеченото „ромейско“ късноантично население, чийто главен град някога е бил Сирмиум/Сирмион (дн. Сремска Митровица в Сърбия). Името „сермисиани“ придобива популярност, въпреки че отвлечените „ромейци“ са вторично преселени на север от Дунав – в поречието на Тиса, Муреш и Криш, където се установяват и самите Куберови българи. На свой ред „ромейската“ по своя характер общност на сермисианите в определена степен се „смесва“ с други народи, на първо място – с българите, като запазва своята християнска вяра, историческия спомен и някакви връзки със старата родина. Твърди се, че числеността им е била около 70 хиляди души, което за онази епоха никак не е малко.

Смята се, че Кубер се преселва на византийска територия против желанието на империята. Дали това е така? Сермисианите са поддържали връзки с Констан-

минопол и Солун. Инициативата за бунт срещу аварите и бягство във Византия е тяхна. С други думи, тръгвайки на юг, Кубер трябва да е имал явното или тайно одобрение на Византия. Приписваните му от автора на „Чудесата на св. Димитър Солунски“ пъклени замисли са констатираны с по-късна дата. Факт е, че византийските власти не се противопоставят на Кубер и дори нареждат на зависимото от тях славянско племе драговити да снабдява хората му с храни.

Според автора на „Чудесата...“ българският владетел решава да се възползва от стремежите на християните към бащините им земи, за да се установи безпрепятствено на византийска територия. Аварският каган се опитва да осуети преселението, но е разбит в няколко сражения, а Кубер пленява част от богатствата на своя доскорошен съзерен. Тези победи са имали висока психологическа стойност, а ако се върва на „Чудесата...“, Кубер е бил смятан от своите хора за „каган“! Може би след тези впечатляващи успехи той възприема титлата на победения противник. Няма данни това антиаварско въстание, оглавно от Кубер, да е съгласувано с Аспарух. И все пак съвпадението в действията не бива да се игнорира. През 680 г., приблизително по едно и също време, на Балканите се формират „две Българи“. Те имат различни владетели и до известна степен – различна ориентация. Аспарух воюва с империята, принуждавайки император Константин IV Погонат да признае властта му в завладяната територия. За византийските власти Кубер се явява „варварски вожд“ на търсеща убежище общност, но и „архонт“ на ромейско население, което се завръща в бащиното отечество.

Някои учени с основание свързват известните златни съкровища от Вран и Ерсек (на територията на

Албания) именно с Куберовите българи, включително с победата на кан Кубер над аварския каган по време на преселението. С присъствието на Куберовите българи някои изследователи свързват археологическата култура „Комани-Круя“, господствала в част от днешна Албания през VII – IX в. Приема се, че основните ѝ носители са предците на днешните албанци, но в нея се наблюдава сериозно участие на население, което е носител на т.нар. Салтово-Маяцка култура, позната в земите на Северното Черноморие – древните българи (прабългари). Налице са и определени „панонски“ елементи, които пък могат да бъдат отнесени към „сермисианите“. Не може да има никакво съмнение, че заселването на Куберовия *смесен народ* от древни българи и потомци на античното (в основата си древнотракийско) население в Керамисийското поле е едно от най-значимите събития на седмото столетие.

Създаването на Куберовата „втора България“ на Балканите има своите особености. Първоначалното статукво не задоволява сермисианите, някои от които започват на групи да бягат в земите под пряката власт на императора, най-вече в Солун. Опитите на Кубер да пресече тази нежелателна тенденция, нямат очаквания резултат въпреки увещанията, че единството на *общия народ* трябва да се запази. Тогава Кубер и най-приближеният до него *съветник* Мавър измислят *дяволски план* за превземането на Солун, после за завоевателна война срещу *„островите (в Егейско море), [Мала] Азия и дори срещу този, който обладаваше императорската власт*.

Тези византийски твърдения навярно са преувеличени, но е ясно, че Кубер е имал сериозни амбиции. След осуетяването на замисъла от страна на ромеите Мавър, с подчинените му дотогава в самия Солун българи,

е отведен в Цариград, а по-късно – произведен в *патриций и архонт* и заселен заедно с хората си в областта на Родопите. Той и оттук поддържа връзки с Кубер, но скоро те са прекъснати от ромейските власти. Най-вероятно опитът за завладяването на Солун се е състоял към 686 – 687 г. Неслучайно император Юстиниан II (първо царуване: 685 – 695) организира наказателен поход срещу българите и солунските славяни. Когато говорят за българите, византийските хронисти не ги делят на „Аспарухови“ и „Куберови“! Това означава, че не само за авторите, но и за техните читатели българите в края на VII в. са единен „организъм“! Може да се допусне, че Аспарух и Кубер се опитват да изградят единна държава, която има своите „две крила“ според модела на Кубратова България.

Във византийско-българската война през 688 г. Юстиниан разбива българите и преселва хиляди славяни в Мала Азия, начело с Небул. Преселването е извършено по море, а императорът тръгва по суша, използвайки стария римски път *Виа Егнатия*. В една теснина обаче попада в българска засада и едва успява да се спаси, а войската му понася тежки загуби.

Къде са живеели Куберовите българи? На този въпрос се дават различни, често силно вариращи мнения и предположения. Особено често се лансира предположението, че във времето около историята с Мавър и опита за превземане на Солун Куберовите българи са се придвижили на юг в Солунското поле – в района на античната Пела и край планината Кисос (тур. Хортач), т.е. в непосредствена близост до Солун. Тази теория търси потвърждение в два изказа от Тервеловия надпис под Магарския конник, където се казва: *На носоотрязания василевс не повярваха моите чичовци в Солун[ско] и си отидоха в Кисиниите...*

Някои данни показват, че територията на Куберовите българи е била обширна: както триделното Керамисийско поле на Прилеп, Битоля (днес в Македония) и Лерин/Флорина (днес в Гърция), така и околни земи, включително на територията на съвременна Албания. Както вече стана дума, спекулациите на казионната македонистка „школа“ в Скопие водят до умишлено игнориране на Куберовите българи. Най-много се умува над тяхната „малобройност“. Наистина след провала на Мавър общността намалява като численост. Няма основание да се мисли обаче, че Куберовата България едва ли не изчезва – напротив, „българите скити“, както ги наричат някои византийски автори, са известни даже и през X в. Всичко това предполага демографски потенциал от десетки хиляди семейства.

Днес разполагаме със сравнително малко сведения за взаимните връзки между Аспарух и Кубер преди 705 г., като изключим българо-византийския сблъсък през 688 г. Така или иначе, надписът на Тервел свидетелства, че двете общности поддържат тесни връзки, но запазват определена самостоятелност. *Чичовците* (Кубер и/или неговите приемници) отказват да подкрепят Юстиниан II въпреки поканата на по-старшия „племенник“ от Плиска. Обаче през периода 718 – 720 г., когато бившият император Артемий-Анастасий II (713 – 715) прави опит да си върне властта с българска помощ, двете общности действат заедно. Отново намесата е по инициатива на Тервел, но сега в нея участват и Куберовите българи. Император Лъв III (717 – 741) урежда отношенията си с Тервел, а чрез него – и със съплеменниците му в днешна Македония, с което метежът пропада.

Какви са контактите между двете общности през драматичния период в средата на VIII в., остава неизвестно, но едва ли е случаен замисълът на Телериг през

774 г. да пресели *Верзития* в България. Дали тук става дума просто за „преселване“ или пък за „присъединяване“, може да се спори. И в единия, и в другия вариант е налице един на пръв поглед фантастичен проект на властите в Плиска, който няма обяснение без съпричастието на „другите българи“ от днешна Македония. Император Константин V Копроним, използвайки агентурата си в Плиска, разкрива този замисъл и разгромява българската войска край нелокализираната Литосория нейде в Северна Тракия. Вероятно засилването на византийската мощ сближава по-слабата в демографско и военно отношение група на Куберовите българи още повече с властите в Плиска. Въпреки понесените византийски удари и политическата нестабилност България оцелява и на няколко пъти се опитва да премине в контранастъпление.

Двама изследователи, проф. Станислав Станилов и проф. Йордан Андреев, независимо един от друг, лансираха една интересна хипотеза. Според нея кан Крум е произлизал не от т.нар. панонски българи (теза, която не се подкрепя от конкретни доказателства), а вероятно от общността на Куберовите българи. Основанието за подобно предположение се крие в онова, което Николай Мистик пише на цар Симеон Велики в едно от своите писма – че българите са *откъснати кло*ни от племето на аварите или *аварски роби и бегълци*. Нека припомним и писаното от Анна Комнина (XII в.) за потеклото на Самуил от династията на българския владетел *Мокрос* (изопачено от „Кромос“/Крум), което би могло да има връзка отново с рода на Кубер. С други думи, може да се допусне, че след междусобиците в средата на VIII в., свързани с родовете Вокил (Укил) и Угаин, в един момент аристокрацията в Плиска отново е потърсила владетел от харизматичния род Дуло,

чиито наследници биха могли да бъдат открити единствено сред потомците на Кубер. Колкото и хипотетични да си остават тези разсъждения, те не трябва да се изключват по принцип в опитите ни да осмислим многото загадки на българския VIII в.

През IX в. българската държава преминава в решително настъпление, което довежда до присъединяване на обширни земи, които днес са на територията на Македония, Албания, Гърция... Това става в решаваща степен при *архонта на многото българи* Пресиан I (836 – 852), бащата на княз Борис-Михаил. Така потомците на Куберовите българи, наричани от византийските автори *българи скити*, окончателно стават поданици на Плиска. Българската общност в Македония, която също е в процес на сливане с местните славяни, става неразделна част от изграждащата се българска народност. По всяка вероятност силната местна аристокрация, сред която през IX – XI в. се срещат достатъчно (пра)български имена (Таридин, Кракра, Елемаг, Ивац и др.), поне отчасти е произлиerala от потомците на Куберовите българи. Сред нея се запазва консервативният дух на старите български традиции, което проличава в борбата с Василий II Българоубиец. Етнокултурната симбиоза в днешна Македония напомня развитието на същия процес в Добруджа и българския Североизток. Обединението на „двете Българи“ през IX в. превръща *Долната земя Охридска* (название на днешна Македония в творби от XIV в.) в крепост на българската държавна идея и народностна идентичност за векове напред.

2. КАН ТЕРВЕЛ И НЕГОВИТЕ СЪВРЕМЕННИЦИ

Изминалото хилядолетие от грандиозната победа на българската войска над арабските нашественици при Константинопол е чудесен повод да се обърнем отново към личността на знаменития владетел, военачалник и дипломат кан Тервел (700 – 721) – син на кан Аспарух и внук на първостроителя Кубрат. Нека в синтезиран вид очертаем общата картина на събитията, в които ролята на България и нейния владетел е фундаментална.

Византийската столица Константинопол, *Новият Рим* на Империята, *Новият Йерусалим* на християнството, привлича завоевателните стремежи на арабите със самото „раждане“ на ислямския халифат. Като главна цел на започналата и изключително мащабна експанзия, както се твърди в някои легенди, градът е посочен от самия Мохамед. Във времето на пророка е известен само един сблъсък с византийската армия (при Муттах през 629 г.), при който арабите са победени. Грандиозният двубой започва през 634 – 636 г. при халифа Умар, като само за няколко години империята губи най-богатите си земи на Изток: Сирия, Палестина и Египет. Настъплението в Мала Азия започва при Усман (644 – 656), третия от *праведните халифи*. Натискът се засилва, когато известният пълководец Муавия, управител на Сирия, изгражда силен флот. Първата атака срещу града на Босфора е предприета през 669 г., когато Муавия е вече халиф. През 674 – 678 г. арабите блокират византийската столица с огромен флот. Притежаващите много по-богат морски опит и

по-добри кораби ромеи нанасят катастрофални загуби на противника. Заслуга за победите има и т.нар. гръцки огън – византийският „напалм“ (запалителна смес от нефт, сяра и др. вещества). Често моряците на арабския флот, предимно сирийски християни, дезертират на страната на своите едновеци.

Военните победи над „суперсилите“ Персия и Византия тласкат ислямските завоеватели към идеята за „световно господство“. През 698 г. в арабски ръце пагат земите около Картаген, дотогава византийска провинция, което трасира настъплението през Северна Африка към Испания и Западна Европа. При халифа Уалид I (707 – 715) е поставена задачата за пълното унищожение на Византия. Неговият брат и наследник Сюлейман (715 – 717) започва войната, вдъхновен и от пророчеството, че Константинопол ще бъде завладян от халиф с името на гревен пророк. Сюлейман (от евр. Соломон) го онзи момент е единственият с такова име.. Император Анастасий II (713 – 715) взема мерки за отбрана, продължени от Теодосий III (715 – 717). Инициативата обаче остава в арабски ръце и през 716 г. Маслама, брат на халифа, настъпва в Мала Азия. Бъдещият император Лъв III, тогава стратег на голямата провинция Анатоликон (името ѝ векове по-късно се променя в турското Анагол), сключва примирие с нашественика. Нещо повече, Лъв изявява мнима готовност да стане арабски васал! Походът е прекратен, но Лъв, вече заел византийския трон, не спазва обещанията си. Арабското настъпление е възобновено с нова сила. Маслама окупира малоазийското крайбрежие, пресича Дарданелите, нахлува в Тракия и на 15 август 717 г. е пред Константинопол. Флотът от 1800 кораба блокира града, но търпи загуби от ромейските сили. Още през първите месеци от обсадата Маслама е атакуван от Тервел. Въпре-

ки всичко, решени да ликвидират Византия, арабите остават да зимуват пред стените на града, като изграждат защитен вал и на север предвид българските атаки. Зимата е тежка, което причинява небивал глад, епидемии и смърт в арабския лагер. Опитът да бъдат осигурени припаси от Тракия води до ново поражение, нанесено на един 20-хиляден арабски корпус от българската войска. През пролетта на 718 г. Маслама получава сухопътни подкрепления, на помощ идват и две огромни ескадри от Сирия и Египет, броящи общо 760 кораба! Византийският флот парира техните действия, но губеният удар е нанесен отново от кан Тервел и неговия син и престолонаследник Кормесий. Наг 20 хиляди араби падат в бой с българите, а през август 718 г. остатъците от армията се изтеглят по заповед на халифа Умар II (717 – 720 г.). Военната катастрофа води до сериозни промени в геополитическите приоритети на Арабския халифат. Независимо от завоеванията в Испания, довели до вековното арабско присъствие на Иберийския полуостров, християнска Европа е спасена.

Обсадата на Константинопол през 717 – 718 г. е не просто реванш за предишните неуспехи – напротив, тя е кулминацията на масираната война по суша и море, започната през 715 г. Войната е подготвяна в продължение на години и обезпечена с огромни човешки и материални ресурси. С превземането на византийската столица Арабският халифат целъ да унищожи вековната Римска империя в лицето на нейната приемница Византия – гаранция за успешното завладяване на останалите европейски гържави. Всичко това прави българската помощ за Византия и победата над арабските завоеватели събитие със световноисторическо значение.

Нека накратко припомним кои са главните политически партньори, съюзници или противници на

кан Тервел. Несъмнено сред тях най-ярко се откроява византийският император Юстиниан II (685 – 695, повторно: 705 – 711). Последният представител на емблематичната Ираклиева династия е енергичен и решителен човек, който обаче има тиранични методи на управление, проявява непоследователност във вътрешната и външната политика, както и авантюризъм... При свръхнапрежението, в което е поставена Византийската империя в онази епоха (главният фактор е почти перманентната война с арабите), Юстиниан на два пъти губи властта, а в крайна сметка – и живота си. През първото му управление на българския трон е самият кан Аспарух (665/680 – 701), а древnobългарската общност в днешна Македония е оглавявана от неговия брат Кубер. Младият тогава император води война с „двете Българи“ през 688 г., в която постига успехи срещу хората на Кубер, но в крайна сметка търпи сериозно поражение. Както знаем от Тервеловия надпис при Магарския конник, през 705 г. *чичовите хора* на Тервел отказват да се включат в похода за връщането на Юстиниан на престола.

Нямаме преки данни дали в онези години Тервел се е познавал лично с императора, но това може да се предполага с голяма степен на увереност. В своя роман „Кан Тервел – кошмарът на Халифата“ (2013 г.) писателят Емил Димитров в литературна форма „изпраща“ българския престолонаследник в Константинопол по време на неговата младост. В случая художествената измислица лежи на повече от правдоподобна основа – подобни примери имаме още с дядото на Тервел кан Кубрат в началото на VII в., както и в лицето на бъдещия цар Симеон Велики в неговата младост. Официалната форма на подобно присъствие на български принцове във византийската столица е била „обучение“,

въпреки че в една или друга степен става дума за облечено в приемлива форма заложенничество като гаранция на мирен договор. Дори и да не е било така, със сигурност наследникът на Аспарух е участвал в двустранни преговори, срещи и т.н. С други думи, Тервел вероятно се е познавал с императора и неговото обкръжение. Поради това намесата на Тервел във вътрешните работи на империята през 705 г. в определена степен се е дължала и на факта, че той отлично е познавал своя политически партньор, знаел е какви условия да му постави, как да гарантира българските интереси. Съответно – да постигне титлата „кесар“ (безпрецедентен случай в историята на средновековна Европа!) и дори, както напълно основателно приема проф. Георги Атанасов, да стане зет на императора като съпруг на византийската принцеса Анастасия.

След първия преврат срещу Юстиниан на византийския престол идва Леонтий (695 – 698), който със сигурност е бил добре позната личност за Аспарух и Тервел. Следващият ромейски василевс Тиберий III Апсимар (698 – 705) първоначално е поддържал добросъседски отношения с българите. Решителната намеса на Тервел в полза на сваления Юстиниан в определена степен се е дължала на сближението на Тиберий Апсимар с хазарите, което е било крайно нежелателно за България. В още по-голяма степен това се отнася за императора от арменски произход Филипик Вардан (711 – 713), който с подкрепата именно на хазарите сваля Юстиниан от престола. За българския владетел най-опасни са подновените съюзни отношения на Византия с хазарите. Ответният удар не закъснява – през 712 г. армията на Тервел нахлува в пределите на империята, достигайки до стените на Константинопол. Натискът най-вероятно е съгласуван с опозицията срещу Филипик, който

скоро след това е свален. Издигнатият на престола Артемий Анастасий (713 – 715) е свързан с Юстиниан II, съответно е приемлив за българите. Отношенията отново са приятелски, което проличава и от подкрепата на Тервел за Анастасий при опита му да си върне престола през 717 г. Впрочем при поредния византийски василевс Теодосий III (715 – 717) е сключен българо-византийският договор от 716 г., който и век по-късно е смятан за образец в българо-византийските отношения.

Достигахме до бележития император Лъв III (717 – 741), чийто съюзник е Тервел в грандиозната война с арабите. Лъв остава в историята със заслугите си срещу арабската експанзия, но и с победилото при него иконоборство. По-важна за нас в случая е „историята“ на неговите връзки с България и със самия Тервел. По традиция този император е наричан *Исавър/Исавриеи* по името на родния му край, но още в края на XIX в. в науката надделява прозвището *Сириеи*, предвид неговия етнически произход. Впрочем може би най-точно би било Лъв да бъде наречен *Месемвриец!* Преселен още в детството си заедно със своите роднини от Сирия в балканските предели на империята, Лъв израства в района на Месемврия/Несебър, където Юстиниан II заселва „ромейско“ гранично (акритско) население. Това население не само е враждувало със своите северни съседи, но в дълги периоди от време е живяло с тях в мир, поддържало е добросъседски контакти и т.н. В крайна сметка през 705 г. Лъв е командир на византийските акрити на българската граница. Той не се противопоставя на военния поход на Тервел в подкрепа на *носоотрязания* Юстиниан, а дори снабдява войските му с храна. Наред с напрегнатата военнополитическа обстановка все пак и старото познанство между Тервел и Лъв спомага за здравия българо-византийски съюз през 717 г.

За съжаление, нямаме конкретни данни за българо-хазарските отношения, но не бива да забравяме нещо изключително важно – именно тази „стъпна империя“ ликвидира Старата Велика България, което води до преселението на Аспаруховите и Куберовите българи на Балканите. Тервел е роден в старата родина, а баща му Аспарух загива във война с хазарите. Началото на собственото му управление започва с война именно с този изконен български враг! Съвременник на Тервел е хазарският каган Ибузир Глиаван, управлявал повече от три десетилетия. В началото на VIII в. каганът подкрепя заточения в Херсонес (дн. Севастопол на Кримския полуостров) Юстиниан и дори го жени за своята сестра. През 704 г. обаче Ибузир приема богатите дарове на Тиберий Апсимар и решава да предаде „носоотрязания“ на неговите врагове. Научил за тези планове, Юстиниан бяга при Тервел и влиза в плановете на българите за намеса във Византия. Няма съмнение, че в политиката на Тервел е имало силен антихазарски елемент.

Съвременници на кан Тервел са неколцина арабски халифи. Надали може да има съмнение, че българи и араби са имали достатъчно информация едни за други, както и за владетелите на двете страни. И все пак директният сблъсък на Тервел е с прочутия пълководец Маслама, син на халифа Абд ал Малик (685 – 705), брат на тримата следващи халифи: Уалид I (705 – 715), Сюлейман (715 – 717) и Умар II (717 – 720). Като син на робиня, Маслама не предявява претенции към престола, оставайки лоялен към своите братя халифи. През целия си живот той е начело на военни походи, най-вече против Византия и Хазарския каганат. Умира в Сирия през 738 г., а векове наред името му се споменава в хрониките и дори в арабските легенди.

Пред стените на Константинопол през 717 – 718 г. българи и ромеи се сражават с многохилядна арабска армия, предвождана от прочутите командири Сюлейман, Вакхар, Умар, Убайда, Шерхалие, Мусайда, Амр, Софиан, Йезид... Няма съмнение обаче, че най-силно се откроява главнокомандващият Маслама. В неговите ръце е съсредоточена огромна военна мощ, а самият той лично търпи тежки поражения от Тервел. И нещо много важно – въпреки военната катастрофа при Константинопол Маслама не изпада в немилост – очевидно халифът Умар и тогавашният арабски елит са си давали сметка, че прославеният пълководец е имал нещастие то да се сблъска с изключително опасен противник. Това е още едно признание за военния талант на българския кан Тервел, което си струва да отбележим.

Съпоставката между българския владетел и някои от най-видните му съвременници ни помага да се докоснем до мащабите на Тервел като една от най-великите личности на онази епоха. Днес, от дистанцията на цяло хилядолетие, можем категорично да заявим – през 717 – 718 г. кан Тервел проявява качества на държавник от европейски и световен мащаб! За българския владетел е било очевидно, че Византия изнемогва под арабските удари, че Константинопол наистина може да бъде превзет. Тервел съзнава, че въпреки противоречията между България и Византия империята е реалната преграда пред ислямската експанзия. Политическият опит и интуицията дават на Тервел единствено вярното решение – мощна, решителна подкрепа за Византия пред алтернативата на опасното съседство с агресивна сила, която притежава огромни ресурси и не крие своите завоевателни амбиции в световен мащаб.

Тервел нанася тежко поражение на арабите, които за по-малко от век изграждат ислямска „империя“ с

огромна територия, които побеждават армиите на „Велики сили“ от ранга на Сасанидска Персия и Византия. Последователите на Мохамед овладяват богати земи и огнища на гревни цивилизации като Сирия, Месопотамия, Палестина, Египет... Крайно време е да се признае, че победата, извоювана от кан Тервел, е далеч по-съдбоносна за Европа и християнската цивилизация, в крайна сметка – за бъдещето на човешката цивилизация, в сравнение с онази на Карл Мартел при Поатие. Ако през 732 г. срещу франките действат арабски сили от Испания, то през 717 – 718 г. против „световната столица“ Константинопол се отправят основните сухопътни сили и флот на гигантския, стъпил на три континента Арабски халифат. И ако някой спира арабската експанзия към Европа, това е коалицията на България и Византия. Победата над арабските завоеватели пред стените на Константинопол отрежда на великия владетел Тервел заслужено място в историческия пантеон на Европа като неин защитник и спасител в далечната, романтична и героична епоха на Средновековието.

3. КЪРВАВОТО ЛЯТО НА 811 ГОДИНА

Вдните между 23-ти и 26 юли 811 г. се е решавала съдбата на българската държава. Нейното оцеляване и мощно настъпление, превърнало я в третата „Велика сила“ на европейския IX в., са свързани с името на кан Крум, управлявал най-вероятно от 802/803 г. до смъртта си на 13 април 814 г. – бележита личност от нашата история, за която има повече митове, отколкото исторически данни. За българския „кан сюбиги“ се знае сравнително малко, без това да омаловажава по никакъв начин неговата роля в българската и европейската политика. Често се твърди, че Крум е произлизал от т.нар. панонски българи, за което няма сигурни доказателства. Други изследователи свързват произхода му с видните боилски родове в Плиска, с предшественика му Каргам, а както вече стана дума, дори с Куберовите българи в Македония. Така или иначе, Крум още през Средните векове е приеман за основател на династията, която управлява България до 1018 г. След 997 г., когато умира последният ѝ пряк потомък – цар Роман, тя е продължена от синовете на комит Никола – според Българския апокрифен летопис те произлизали от *„свщото царско коляно“*. За византийската историчка Анна Комнина *Мокрос* (т.е. *Кромос*) е прародител на цар Самуил и неговите наследници.

Преодоляла напълно последиците от кризата в средата на осмото столетие, в началото на IX в. България навлиза в период на усилено вътрешно изграждане, външнополитическа активност и териториално разширение. Около 805 г. Крум започва разширяването на държавната територия на северозапад за сметка на рушащия се под ударите на франките Аварски хаганат.

Българските войски навлизат в Трансилвания, достигайки р. Тиса. В държавната територия попадат Белград (днешната сръбска столица, български град до средата на XIV в.) и Срем (дн. Сремска Митровица). Всичко това засилва позициите на държавата в региона на Западните Балкани и Централна Европа. При Омуртаг (815 – 831) – сина на Крум, България и Франкската империя стават непосредствени съседи.

Византия е обезпокоена от засилването на северната си съседка. Враждебната политика на император Никифор I Геник (802 – 811), изразена в един опит за агресия още през 807 г., развързва ръцете на българския владетел за настъпателни действия. През пролетта на 809 г. българите превземат важната крепост Сердика (Средец/София) и овладяват земите по течението на р. Струма. Най-вероятно именно тогава започва разширението на държавата в земите на днешна Македония, където са владенията на Куберовите българи. Крум следва стратегията на своите предшественици Тервел и Телериг, което говори за зрелостта на българската политика и държавническото мислене.

Търсеният от Византия реванш се изразява в масиран поход към Плиска. Войната през лятото на 811 г. е едно от най-тежките изпитания за българската държава. С огромни сили, събрани от всички провинции на империята, включително нередовни части, през Стара планина ромейският василевс нахлува в българските предели. С тези над 60 хиляди войници Никифор разбива два елитни български военни отряда. Мирните предложения на Крум са отхвърлени, а българската столица Плиска е завладяна, разграбена и опожарена. Изоставянето на Плиска без бой вероятно е тактическа маневра, целяща да запази основните български сили за решително сражение в по-благоприятни усло-